

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Катедра по общо, индоевропейско и балканско езиковедие

УСТОЙЧИВИ СЪЧЕТАНИЯ С КОМПОНЕНТ *ОКО* В
БАЛКАНСКИТЕ ЕЗИЦИ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна
степен „доктор“

Докторант: Маргарита Геннадиева Гетова

Научен ръководител: проф. д-р Василка Алексова

Професионално направление: **2.1.Филология**

Научна специалност: **Общо и сравнително езиковедие (Балканско
езиковедие с албански и румънски език)**

София, 2024

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание към Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ в разширен състав от 29.01.2024 г.

Обемът на труда е общо 266 страници (или около 305 стандартни страници), от които 20 страници използвана литература с над 200 заглавия. Към дисертационния труд е включен азбучен показалец на устойчивите съчетания с компонент око в балканските езици с повече от 650 фразеологизма.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 28.05.2024 г. /вторник/ от 12.30 часа, в Заседателна Зала № 1, Ректорат, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, съгласно Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и академични длъжности при Софийския Университет, **пред научно жури в състав:**

Рецензенти:

доц. д-р Русана Христова Василева-Бейлери – ФСлФ, СУ (Председател)
проф. д-р Анастасия Ничева Петрова – ВТУ

Автори на становища:

проф. д-р Василка Иванова Алексова – ФСлФ, СУ
доц. д-р Христина Марку – Университет в Комотини
доц. д-р Елена-Камелия Забава – Университет в Крайова

Съдържание на автореферата

Обща характеристика на дисертационния труд.....	1
Актуалност на темата.....	1
Предмет на изследването	2
Обект на изследването.....	2
Основни методи и подходи	2
Цели и задачи	3
Хипотези.....	3
Структура на дисертацията	4
Първа глава – Теоретична и терминологична база на изследването.....	5
Втора глава – Компонентен състав, семантика и междуезикова еквивалентност във фразеологичен план.....	10
Трета глава – Нови антропоцентрични тенденции в изследването на фразеологията.....	13
Четвърта глава – Съпоставителен анализ на ФЕ с компонент <i>око</i>	19
Пета глава – Прагматична функция на фразеологизмите.....	37
Заключение.....	40
Библиография към автореферата.....	43
Изследвания	43
Използвани речници.....	49
Приносни моменти в дисертацията	51
Публикации по темата на дисертацията	52

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд представлява съпоставителен анализ на устойчивите съчетания с компонент *око* в балканските езици с оглед на тяхната семантика, разгледана в когнитивно-културологичен план в руслото на антропоцентричните изследователски подходи. Интересът към избраната тема *Устойчиви съчетания с компонент око в балканските езици* е породен от общата необходимост фразеологията на балканските езици, като богат, притегателен, но и предизвикателен езиков пласт, да бъде позадълбочено проучена. В по-конкретен план, интересна е цялостната характеристика на соматичните фразеологизми като единици с ключова роля във фразеологичния инвентар, попадащи едновременно в универсалното и в етноспецифичното. Соматичните фразеологизми, като удобен и добре отъпкан път човек да опознае самия себе си и същевременно да проектира знанията за други сфери и явления върху самия себе си, притежават двоен антропоцентризъм. Очите, един от сетивните органи, благодарение на който притежаваме зрение, са очаквано с широка честота на употреба във фразеологията. Зрителната им способност играе изключителна роля в придобиването на информация и познание за околния свят, като това познание е резултат от зрително регистриране на обекти и явления от заобикалящия свят, което преминава обработка и анализ, преосмисля се и се запаметява.

Актуалност на темата

От направения преглед на публикациите по темата се забелязва осъзнатото богатство на балканския фразеологичен фонд, показващ множество сходства между балканските езици, както и необходимостта да се запълни една очертана празнина в балканските съпоставителни фразеологични изследвания. Според А. Петрова пред съвременната балканска лингвистична наука стои задачата за организиране и анализ на масиви от фразеологични данни, които могат да бъдат основа за наблюдения върху мисленето и светоусещането на балканския човек и да илюстрират отдавна забелязания от Кр. Сандфелд един и същи дух (*un seul et même esprit*) (Sandfeld 1930: 7; Петрова 2014: 43). Универсалните по своята същност фразеологизми, свързани с лексикалния елемент

око/очи, могат да встъпят като своеобразен масив от данни, благоприятни за анализ и изводи.

Предмет на изследването

Предмет на изследването е фразеологията в тесния смисъл на понятието, която редица учени определят като наука за изследването на езикови единици, целящи непряко назоваване на дадено явление и изразяващи оценка, отношение, емоция, способни да предадат особен тип експресивно послание в сгъстен, фиксиран и небуквален, но споен вид (Калдиева-Захариева 2013: 35).

Обект на изследването

Обект на изследването са фразеологични единици с лексикален компонент *око* в българския, румънски и албанския език. Тези езици образуват ядрото на балканския езиков съюз (БЕС) (Georgiev 1968: 9), включващ още и гръцкия език, от който в анализа ще бъде привлечен езиков материал. Българският език, освен че е роден на автора на настоящия труд, е и със статут на „език еталон на балканския езиков съюз“ поради централното си географско разположение на Балканския полуостров и поради изключително високо застъпените балкански особености в него (Bernstein 1968: 77, цитат по Асенова 2002: 18).

Основни методи и подходи

В дисертацията се използва комплексен подход, предопределен от естеството на избрания материал и целящ изчерпателност в най-висока степен. В съпоставката на конкретния материал се прилагат теории, които изследват човешкия фактор в езика. Възприет е когнитивно-културологичен подход, предложен от руската лингвистка Мария Ковшова като интердисциплинарен подход към изследването на семантиката на фразеологичните единици (ФЕ) (Ковшова 1999: 164–165). Основната идея, на която се опираме, е, че лингвокултурологичните постановки допълват когнитивните теории и заедно са предпоставка за успешния анализ на фразеологизми, които са отражение на езиковата картина на света, интерпретираща, от своя страна, разсеяната в езика култура.

Цели и задачи

Съпоставителният анализ има за цел да открие проявата на универсалните явления при фразеологизмите с компонент *око*, типично балканските особености през призмата на когнитивно-културологичния анализ и степента на семантична и структурна еквивалентност на единиците. За реализирането на тази цел трудът си поставя следните задачи:

1. Да се изясни обхватът на фразеологията според научни изследвания в трите балкански страни.
2. Да се изясни мястото на соматичния код във фразеологията.
3. Да бъдат определени концептуалните метафори и метонимии, които мотивират соматичните фразеологични единици (СФЕ) с компонент *око*, както и другите типове мотивация.
4. Да се установи типът еквивалентност между съпоставяните единици.
5. Да бъдат приведени наблюдения върху балканската култура като определяща и оформяща езиковата репрезентация на мисълта.
6. В анализа да бъде привлечен материал от други родствени на езиците от БЕС езици – за българския – славянски, за румънския – романски, както и от далечно родствени, например от английския, като своеобразен европейски и световен универсален език днес.

Хипотези

Във връзка с поставените цели на настоящето изследване се извеждат и следните хипотези:

1. Очаква се да се открият множество фразеологизми с универсален характер и пълна еквивалентност в балкански план.
2. Очаква се да се открият единици, характерни само за един или два балкански езика.
3. Очаква се зад един и същи образ винаги да стоят идентични послания.

Структура на дисертацията

Дисертацията се състои от увод, пет глави и заключение. В допълнение съдържа списък на използваните речници, литература и индекс (азбучен показалец) на всички анализирани балкански фразеологизми с компонент *oko*. Глава първа има теоретичен характер и съдържа обобщен преглед на изследванията по балканска фразеология. В нея се определят границите на фразеологичната наука и е отчетено терминологичното вариране за назоваване на обекта на фразеологията в балкански план, за да бъде изведено единно определение за фразеологизъм в тесния смисъл на понятието. Във втора глава е разгледана ролята на субстантивния (по-точно соматичния) и на глаголния компонент във ФЕ, реализацията на семантиката на ФЕ, лексикографското представяне на фразеологизмите в използваните речници и видовете междуезикова фразеологична еквивалентност, която е очаквана. В трета глава са разгледани основните теории с антропоцентрична насоченост, на които се опира предложеното изследване – когнитивна и лингвокултурологична. В четвърта глава е поместен същинският анализ на фразеологизмите с компонент *oko* и тя е най-голяма по обем. ФЕ в нея са анализирани във връзка с универсалните идеи, суеверията и символиката, върху които стъпват, и във връзка с типовете семантична мотивация. Пета глава се спира върху употребата на някои от анализирания вече фразеологизми в онлайн пространството, като основната идея на тази глава е да разгледа конкретни фразеологизми в контекстова употреба. В заключението са изведени обобщени изводи, които могат да бъдат направени въз основа на проведенния анализ.

Първа глава – Теоретична и терминологична база на изследването

В първа глава са представени основните изследвания по балканска фразеология, което е необходимата и логична първа стъпка за постигане на поставените цели в увода. Фокусът на този преглед е ориентиран към ключови балкански фразеологични изследвания и към важни за развитието на фразеологията изводи на различни автори за изключителната близост във фразеологичните фондове на балканските езици, както и за отдавна установеното богатство на фразеологичния материал, който не е достатъчно изследван. С оглед темата на дисертационния труд, специално внимание е обърнато на соматичния елемент във фразеологичните изследвания. Прегледът се спира върху изследвания със събирачески характер, които бележат условното начало на създаването на балкански фразеологичен корпус. Сред най-ключовите можем да посочим основополагащия труд на П. Папахаджи *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, публикуван през 1908 г., който включва „емблематични фрази на устната реч“ в балкански план и представлява една стабилна основа за по-нататъшни фразеологични изследвания (Петрова 2014: 13–14, 15). Друг основен труд за балканската фразеология е и приносното за балканското езикознание изследване на Кр. Сандфелд: *Linguistique balkanique*. Макар в монографията си авторът да отбелязва накратко някои балкански фразеологични паралели (Sandfeld 1930: 205–209), особено ценен е изводът му за изключителното сходство във фразеологията на балканските народи, който изпреварва времето си и в подкрепа на който следващи изследователи привеждат и анализират езиков материал. Практиката на регистриране на балкански паралели в полето на устойчивите конструкции продължава и след първоначалните изследвания на Папахаджи и Сандфелд. През 60-те години на миналия век Н. Икономов публикува обемен труд, който включва пословици и поговорки, но и същински фразеологични единици, съгласно тясното разбиране за фразеология, от всички балкански езици, включително и от периферните за балканския езиков съюз сръбски и турски. Изненадващо точен и съвременен звучащ е изводът на автора, който настоящето

изследване споделя, а именно, че сходствата в балкански план се дължат на „еднаква психологическа закономерност при общия културен развой на народите“ (Икономов 1968: 6). Сравнително рано периферните за БЕС езици започват да се включват в балканските изследвания върху устойчивите по състав изрази, като това личи и у други автори, анализиращи паремиологичен материал. Тази тенденция откриваме и в по-нови изследвания, като например в отпечатания в края на 20-ти век *Балкански фразеологичен речник*, изготвен от колектив от автори под ръководството на албанския учен Яни Томаи, който съдържа ФЕ от албански, български, румънски, гръцки и сърбохърватски. В това изследване са обхванати около 5000 паралелни в семантичен план единици, като в определени случаи фразеологизмите се превеждат не с фразеологичните им съответствия, а с различни по устойчивост изрази (Петрова 2014: 17–18). Тази особеност на труда поставя на дневен ред и въпроса за междуезиковата еквивалентност във фразеологичен план.

Интересът към устойчивите по състав и възпроизводими в готов вид изразни средства се заражда и по отношение на всеки отделен балкански език сравнително рано и присъствие на фразеологични единици наред с паремии се забелязва още в *Речник на българския език* от Найден Геров, публикуван между 1895 и 1908, *Български притчи или пословици и характерни думи* от П. Р. Славейков, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* от Ю. Зане. Отдавна регистрираното сходство между балканските езици също сравнително рано става основа на двуезични съпоставителни изследвания. Така например Беню Цонев, в изданието през 1921 г. труд *Езикови взаимности между българи и румъни*, отчита, че с българско посредничество в румънския са преминали редица устойчиви по състав изрази (Цонев 1984: 4). В дисертационния труд на О. Младенова *Структурно-семантични и фразеологични успоредици между българския и румънския език* от 1982 г. са анализирани структурно-семантични съответствия в двата езика. Дисертационният труд на Р. Бейлери *Njësi frazeologjike të shqipës krahasuar me bulgarishen. Dhe me gjuhë të tjera të ballkanit* от 1994 г. представя българо-албанските „устойчиви семантични асоциации“, като авторката включва в анализа и примери от румънски, но и от сърбохърватски, и посочва, че трудът цели да потвърди или открие определени фразеологични успоредици (Бейлери 1994: 13). Специално внимание е обърнато на соматизмите, а омото е поставено на първо място по

продуктивност в албанския (Bejleri 1994: 73–79). Монографията на Г. Брънкуш *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, публикувана през 1999 г., плод на отдавна забелязаното изключително сходство между румънски и албански, също се спира на определени фразеологизми, като авторът добавя към анализа си и материал от български и гръцки (Петрова 2014: 28–29, Brâncuș 1999). В прегледа на всички приноси за фразеологията изследвания отчетливо прави впечатление, че в различна степен почти всяко едно от тях спира вниманието си върху фразеологизми със соматична лексика, като се отчитат сходствата или разликите в изразяването на различни концепти с названия на различни части на тялото.

Своеобразно обобщение на фразеологичните изследвания прави и П. Асенова в труда си *Балканско езикознание*, като от особено значение за целите на настоящия труд е констатацията на авторката, че „най-разпространен и характерен за балканските езици тип се очертават глаголните словосъчетания, при които глаголите са от най-обичайните, а имената назовават **части на тялото** или неща от ежедневната употреба“ (Асенова 2002: 49).

В най-ново време трудовете на Стефана Калдиева-Захариева задълбочават съпоставителното изследване на румънската и българската фразеология. Прецизно изработеният и богат *Румъно-български фразеологичен речник*, публикуван през 1997 г., предшества и един от трудовете на авторката с особен принос за балканистиката и в частност за балканската фразеология – *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология* (2005), в който не само са разгледани фразеологичните системи на двата езика, но е изяснен и терминологичният апарат (Калдиева-Захариева 2005: 21).

От направеният кратък преглед ясно личи засиленият интерес към съпоставителния анализ на балканските устойчиви по състав единици с особена семантика, който не стихва и днес. На дневен ред излиза и необходимостта да бъде изяснено съдържанието на понятието фразеологизъм в лингвистичната наука във всяка балканска страна, както и да бъде определен предметът на фразеологията и нейните граници. Тази необходимост налага в отделна част на първа глава на предложения труд да бъдат разгледани накратко двете

основни битоващи мнения за обхвата на фразеологията – т. нар. широко и тясно разбиране за фразеология, които съществуват в науката като „своеобразен мълчалив компромисен изход“ (Калдиева-Захариева 2013: 25–26). Проблемът за границите на фразеологията продължава да се дискутира и днес в лингвистиката. Прави впечатление, че в началните етапи на зараждането на науката фразеология, предметът ѝ първоначално обхваща различни по устойчивост единици с идиоматичен и неидиоматичен характер. Друг любопитен факт е, че в по-ново време изследванията правят своеобразно завръщане към първоначалните по-широки граници на фразеологията, като това особено си проличава в лингвокултурологичните, етнолингвистичните, психоллингвистичните и когнитивните изследвания със съпоставителен характер, разглеждащи езика в тясна връзка с човека и подлагащи на анализ всички езикови явления, които притежават експресивност и оценъчност, с цел представяне на по-пълни културни сведения за даден език и народ и открояване на лингвокултурни концепти.

С оглед избраното заглавие на дисертационния труд (*Устойчиви съчетания с компонент око в балканските езици*) и отчитайки разминаванията в теоретичните постановки в българската, румънската и албанската фразеологична наука, приемаме единно определение за фразеологизма като „устойчива, разделно оформена езикова единица, представляваща семантична цялост, свързана с определен метафоричен образ“ (а тук бихме добавили и метонимичен или символен образ), която е „обикновено емоционално-експресивно оцветена“ и е с „вторична номинационна роля в езика“ (Калдиева-Захариева 2005: 34). Това определение поставя обхвата на анализирания материал в границите на тясното разбиране за фразеология. Като приема предложението на Калдиева-Захариева, под *идиоматика* този труд възприема фразеологията в широкия смисъл на понятието, а под *фразеология* – само същински фразеологични единици с образно-експресивен характер и семантично преосмисляне (Калдиева-Захариева 2013: 16, 26–28). В анализа са включени и устойчиви сравнения, като сравненията с ироничен и алогичен характер възприемаме като принадлежащи към тясното разбиране за фразеология (Калдиева-Захариева 2013: 43). Направена е и уговорката, че настоящият труд в определени моменти от анализа ще прибегва до примери, които стоят отвъд тясното разбиране за фразеология с цел изчерпателност.

Имайки предвид битуващите тясно и широко разбиране за фразеология, е отчетено и теоретичното разногласие в изследванията (Петрова 2014: 38), които използват различна терминология за назоваване на обекта на фразеологичната наука. Приведени са обяснения кои типове устойчиви единици се включват в широкото разбиране за фразеология и са изведени мнения и доводи на различни учени, според които границите на фразеологията следва да бъдат стеснени. Направен е и стегнат преглед на терминологичния апарат, използван от различни учени, като за всеки от анализиранияте в работата езици са изведени терминологичните вариации, които се срещат в трудовете по фразеология в съответната страна. Най-отчетливо терминологично вариране и колебание между идиоматика и същинска фразеология се забелязва в румънската лингвистика, в която разнообразието от термини, назоваващи обекта на фразеологията, размива границите ѝ до степен, в която наложилото се разделение на изрази и експресии (*locuțiuni* и *expresii*) се оказва ненужно и затрудняващо изследователя (Калдиева-Захаријева 2005: 30–33). В най-ново време румънското езикознание доближава теоретичните основи на фразеологията до утвърдените в българската и албанската лингвистика постановки.

Втора глава – Компонентен състав, семантика и междуетикова еквивалентност във фразеологичен план

Във втора глава са представени наблюдения върху субстантивния и глаголният компонент и тяхната роля във фразеологичната единица. Предвид избраната тема, субстантивният компонент, който е коментиран, са частите на тялото или т.нар. соматизми. Те се характеризират с висока фразеобразователна активност, висока честота на употреба и носят характера на „своеобразни точки за достъп“ към семиотичната концептуализация на човешкото тяло, а появата им като компонент на фразеологичната единица е очаквана с оглед на антропоцентричния и антропометричния характер на фразеологията (Кузьмин 2003: 113; Калдиева-Захариева 2013: 74–75). Приведени са наблюдения за соматизма *око* спрямо другите соматизми, неговата продуктивност и честота на употреба във ФЕ, като според мненията на изследователите, спрели вниманието си върху *окото* в балкански план, в албанския фразеологичен фонд то стои на първо място по продуктивност, а в българския на второ (Vejlери 1994: 73, Ничева 1987: 212). *Око* участва в изрази, назоваващи семи като „наблюдателност, харесване, учудване, умение за преценка, смърт“ (Калдиева-Захариева 2005: 50), като тук ще добавим и характер, способности, флирт, липса на наблюдателност, омраза, контрол, заблуждение и др.

Ролята на глаголният компонент във фразеологичните единици също е засегната, като комбинацията на най-обичайните глаголи със соматизми произвежда редица междуетикови еквиваленти в балкански и световен план. Внимание е обърнато и на участието на глаголите *съм* и *имам* във ФЕ с фокус върху румънския език и комбинацията им със соматизми, която е най-честа.

В отделна част се спираме на реализацията на семантиката на ФЕ, като от особено значение за настоящия труд са случаите на полисемия – „ограничено явление“ във фразеологията (Спасова-Михайлова 1980: 49), но не толкова ограничено явление в соматичната фразеология. Наред с полисемията, разгледани са и други явления като

асиметрична полисемия в съпоставителен план, енантисемия, омонимия, паронимия, и синонимия (Dobrovol'skij, Piirainen 2022: 92; Калдиева-Захаријева 2013: 197–213). По отношение на синонимията и вариантността от особено значение е изводът, че мисълта винаги търси максимално ярък и експресивен образ, който да облече в думи, и че определени абстрактни теми имат фразеологично отражение под формата на различни образи.

В частта *Лексикографско представяне на фразеологизмите в използваните речници* внимание е обърнато на разликите в извеждането на представителна фразеологична форма в основните речници, от които е ексцерпиран материалът, подложен на анализ. Основната разлика е в албанския фразеологичен речник, който следва правилото ФЕ да бъдат вписани в най-честата им форма на употреба (Thomai 2010: LIII), докато в румънските речници ФЕ обикновено са вписани с инфинитивна глаголна форма, а в българския глаголите ФЕ са представени най-често с формата за 1 л. ед. ч. и предимно в сегашно време (ФРБЕ I: 36–37; РБФР: 15). Отчитайки тези разлики, настоящата разработка се съобразява с наложената традиция в съответните страни.

Следващата подглава се основава на необходимостта да бъде направен теоретичен преглед на междуезиковата еквивалентност, която с оглед на упоменатата универсалност и широката употребимост на соматизмите във фразеологията е очаквана. В началните етапи на развитието на теорията на превода фразеологията, като особен вид съкровищница на всеки отделен език, по правило се е приемала за самобитно езиково явление, което не подлежи на превод. С развитието на теорията на превода постепенно се налага мнението, че еквивалентност на фразеологично ниво съществува и че успешният превод на ФЕ изисква задълбочени познания в областта на фразеологията, изчерпателни знания върху езиците и умение за предаване не само на семантиката, но и на „експресивно-стилистичните функции“ на даден фразеологизъм (Рецкер 1974: 145, цит. по Влахов, Флорин 1980: 180). Това се оказва една нелека задача в случаите на полисемия, при фразеологизмите с ограничение на употребата по полов признак и при фразеологизмите, които по състав са идентични, лежат върху един и същи образ, но се различават значително в семантиката, която носят. При съпоставка на фразеологичен материал с компонент соматизъм, по правило мислен като набор от универсални единици, срещани в много езици в балкански, европейски и световен план, наличието на еквивалентност е

очаквано, но тя не може да бъде и не е абсолютна. Според класификацията на типовете фразеологична еквивалентност, предложени от С. Влахов и С. Флорин, фразеологизмите с компонент *oko* могат да се обособят в три групи – пълни, частични и фразеологични аналози. В тази глава анализът се фокусира и върху някои безеквивалентни фразеологизми с компонент *oko* в български, румънски и албански.

Трета глава – Нови антропоцентрични тенденции в изследването на фразеологията

Трета глава е посветена на новите тенденции в изследването на фразеологията и когнитивистиката, ориентирани към изследването на човешкия фактор в езика. Бидейки средства за вторична номинация, ФЕ в съвременните изследвания се приемат като средства за категоризация и концептуализация на обкръжаващата ни действителност (Стоянова 2013: 52). Разгледано е въплътеното познание (опит) (*embodied experience*) като основополагаща теория в развитието на когнитивната семантика и универсален ключ за интерпретиране на света. Човекът черпи опит от собственото си тяло, а неговото устройство и функции се отпечатват в начина на мислене и възприемане, както и в езика, който употребяваме. Частите на човешкото тяло се явяват подходящи и удобни „инструменти“ на познанието (Молхова 2013: 28), а очите, като основа на много метонимични и метафорични преосмисляния, са отражение на въплътеното познание в езика (Pattillo 2022: 20). Споменавайки метафорични и метонимични преосмисляния, метафората и метонимията са разгледани като концептуални явления, способстващи за подреждане, *превеждане* на непознатото, както и за разбиране на света чрез пренос на структури от знания от една сфера в друга (Лакофф, Джонсон 2004: 9) или чрез пренос на знания за даден обект спрямо връзката му с друг обект (Kövecses 2010: 175). Човешкото тяло и неговите части се поставят сред основните структури от познати и известни знания при метафоричен пренос, а също и при метонимичен пренос, когато лесно доловим и разбираем аспект за дадено нещо се използва за възприемане на цялото.

Следвайки първоначалната класификация на видовете метафори, предложена от Лейкоф и Джонсън в техния фундаментален труд *Метафорите, с които живеем*, в тази глава накратко са описани трите вида метафори – ориентационни, онтологични и структурни. Като обобщение е изведено следното: ориентационните метафори поставят човека и това, което той наблюдава и изразява, в пространството по вертикала и хоризонтала, онтологичните придават форма на явленията в пространството, а структурните разкриват истинската същност на нещата. Метонимията, като мотивиран

системен когнитивен процес, който прави възможно назоваването на даден обект спрямо степента на връзката му с друг обект, също е разгледана с оглед нейното естество на основна характеристика на познанието. Метонимията се базира върху познанието, организирано в идеализиран когнитивен модел (ИКМ), в който дадено средство и цел принадлежат към една и съща сфера (domain). Така средството (vehicle entity) може да предостави ментален достъп до друга концептуална същност или цел (target entity) (Kövecses 2010: 173). Приведени са примери за най-често употребими метонимии в обобщен план, като например *ЧАСТ ВМЕСТО ЦЯЛО, ЦЯЛО ВМЕСТО ЧАСТ, ЧАСТ ВМЕСТО ДРУГА ЧАСТ* (Кючукова-Петринска 2022: 28), както и метонимии, в които окото замества виждане, внимание, зрение, личност и характер (Blažić 2020: 7).

Метонимията и метафората са определени като равностойни по значимост в когнитивен план, като е разгледан и процесът на преплитане, взаимодействие и допълване на двата механизма, който Л. Гусенс определя като метафтонимия. Според него взаимното допълване на двата когнитивни механизма се забелязва най-отчетливо при соматичните термини, а човешкото тяло и неговите части авторът определя като донорни сфери (donor domains) на взаимодействие (Goossens 1990: 326). Това твърдение е убедително подкрепено от А. Петрова и изследването ѝ върху метафоризацията на емоциите в балкански план, в което авторката отбелязва, че „при образуването на повечето изрази за емоции едновременно се използват и метафора, и метонимия“ (Петрова 2003: 48). Предвид изследвания тук материал, преплитане на метафора и метонимия са очаквани, тъй като в голяма част от соматичните фразеологични единици наред с различни метафори като *ДА РАЗБЕРЕШ, ЗНАЧИ ДА ВИДИШ, ДА ЗНАЕШ, ЗНАЧИ ДА ВИДИШ, ГНЕВЪТ Е ПРИРОДНА СИЛА, ИЗМАМАТА Е НАРУШАВАНЕ НА ЗРЕНИЕТО, ПСИХОЛОГИЧНАТА ВРЕДА Е ФИЗИЧЕСКО НАРАНЯВАНЕ, ВИЖДАНЕТО Е ДОКОСВАНЕ* и др., вече лежи общата метонимия *ЧАСТ ВМЕСТО ЦЯЛОТО* или са проявени по-частни метонимии – *ОЧИ ВМЕСТО ЧОВЕК, ОЧИ ВМЕСТО ЛИЦЕ, ЛИЦЕ ВМЕСТО ОЧИ, ОЧИ ВМЕСТО ХАРАКТЕР, ОЧИ ВМЕСТО ЗРИТЕЛНА ПЕРЦЕПЦИЯ* и т.н.

С развитието и утвърждаването на когнитивните методи за анализ на семантиката на фразеологичната единица като продукт на мисълта, на дневен ред излиза въпросът дали метафората и метонимията, сами по себе си универсални способности за построяване и отразяване на ментални връзки в езика, притежават способността еднакво добре да отчетат

както универсалните, така и културно-специфичните езикови явления (Петрова 2014: 78–79). Отчитайки, че двата когнитивни механизма са универсални, но и културно обусловени, теоретичната рамка плавно преминава към необходимостта метафората и метонимията да бъдат допълнени и от други изследователски подходи. Една от често цитираните критики към теорията на Лейкоф и Джонсън е, че концептуалната метафора и метонимия се използват за изброяване и обединяване на редове от универсални явления, а специфичното за дадена култура остава често встрани, като когнитивните механизми не винаги успяват да обяснят мотивацията за появата на даден фразеологизъм. Този своеобразен дефицит на когнитивните механизми обуславя вниманието да бъде обърнато към ролята на културния натиск и неговото влияние върху универсалната телесност. Именно културният натиск, забелязан от изследователите, води до появата на нуждата от интердисциплинарен подход към изследването на семантиката на ФЕ. От предложената от З. Ковечеш когнитивно-културологична теория на метафората (*cognitive-cultural theory of metaphor*), която отчита във висока степен ролята на културата във вариацията на метафората (Kövecses 2017: 6), е изведено понятието когнитивно-културологичен подход, предложен от Мария Ковшова като интердисциплинарен подход към изследването на семантиката на ФЕ (Ковшова 1999: 164–165). Когнитивно-културологичният подход включва в себе си лингвокултурологични постановки и когнитивните теории, които, допълвайки се взаимно, позволяват средствата за вторична номинация да бъдат изследвани като културно-езикови знаци и през тях да бъде разкрита езиковата картина на света, която се явява интерпретация на разсеяната в езика култура. В рамките на комплексния изследователски подход към фразеологичната семантика следва да се спомене антропоцентризмът и неговите разновидности антропометричност и антропоморфизъм, в които човекът и неговото тяло заемат централна роля.

Както беше споменато, соматизмите играят особена роля като компоненти на ФЕ и участието им като нейни градивни елементи има антропоморфен характер на лингвокултурна универсалия. Това естествено наложи в работата да бъде обърнато внимание на културните кодове и по-специално и задълбочено да бъде разгледан соматичният културен код. В лингвокултурологията културните кодове се приемат за универсални и съотнасящи се с най-древните представи на човека. Широко разпространено е определението на В. В. Красных за културния код, който авторката

тълкува като своеобразна „мрежа“, която културата разпростира върху обкръжаващата ни действителност, като я „сегментира, категоризира, структурира и оценява“ (Красных 2002: 232). С помощта на културните кодове се разкриват общи моменти и различия между културите, а също и природата на когнитивните механизми, присъщи на дадена култура (Молхова 2013: 25). Соматичният културен код, обусловен от наивните представи за околния свят, в който се вписва соматизмът *око*, се приема като първостепенен по значимост и включва в себе си различните части на човешкото тяло и техните символни функции. Според Т. Н. Чайко и В. Д. Пахомова, човекът се намира в положение на непрекъснато наблюдение на своето тяло и на функциите на неговите части и те по естествен път стават „своеобразни еталони за сравнение“ (Пахомова 1970: 30, цит. по Чайко 1974: 104). Соматизмът *око* като част от универсалния соматичен код прелива в другите базови културни кодове и може да члени пространството и да бъде пространствен център, да описва времеви прояви, да назовава природни явления, растения, да придава наивни човекоподобни описания и човешки качества на непознатото в предметния и в невидимия свят. Соматичните фразеологични единици ползват добре познати реалии за вербализация на концепти (Молхова 2013: 26). Терминът концепт е ключов за когнитивната лингвистика, но присъства и в лингвокултурологията. Концептът има множество и различни определения и в съвременните лингвистични изследвания няма прието единно тълкувание за него. Настоящият труд приема концепта като „езиково-ментална единица с най-висока степен на абстракция“, която обработва, съхранява и предава знания и се явява „етнокултурна репрезентация на колективния опит и памет на нацията“, т.е. „основна клетка на културата“ (Илиева 2013: 533).

Компонентът соматизъм в СФЕ има голяма фразеобразователна сила, изпълнява символична и смислообразуваща функция и представлява своеобразен семантичен център на устойчивата вторична номинация. В преобладаваща част от СФЕ соматичният компонент не се обезличава, а се преосмисля метафорично, метонимично и символно, или запазва прякото си значение. Различни изследвания на фразеологичните фондове в родствени и неродствени езици поставят процентното отношение на СФЕ спрямо общия дял на фразеологията между 15 и 30%, като СФЕ могат да възникват или спонтанно и независимо, или да бъдат национално културно маркирани. Друга особеност на СФЕ е, че в преобладаваща част от тези единици са налице няколко значения, тъй като соматичният

компонент постоянно търпи паралелни преосмисляния или частни деактуализации (Калдиева-Захариева 2013: 185, 187).

Соматизмът *очи*, който е фокусът на предложения труд, се отличава с изключителна културна наситеност, тъй като „очите са уникален по значимост орган и във физиологичен, и в психологичен, и в емоционален аспект“ (Стоянова 2013: 5). Фразеологичната активност на очите е очаквана, имайки предвид физиологичната им функция. Чрез зрителната перцепция човек получава около 80 процента от информацията за заобикалящия го свят (Petkova 2018: 11).

В процеса на концептуализацията на света лексемата *око* проявява значителна активност в СФЕ, които отразяват емоционално-чувственото възприемане на света и на митологичните представи на човека за онова, което го заобикаля (Стоянова 2013: 98). Неслучайно съвременната наука смята зрението като „една от когнитивните функции на мозъка“ (Солсо 2011, цит. по Стоянова 2013: 6). Освен като зрителен орган, който ни помага да идентифицираме, възприемаме и организираме или, иначе казано, да концептуализираме предмети и явления от заобикалящия ни свят, очите и тяхното „поведение“ са и „своеобразен текст, който ...може лесно да бъде прочетен“ (Стоянова 2013: 6), тъй като фразеологизмите препращат не към физическото тяло на човека, а към неговото символично тяло, което може да бъде „прочетено“ по различни начини в различните култури (Фадеева 2008: 132–137, цит. по Петрова 2016а: 179). Чрез очната мимика и движението на сетивния орган можем да правим и заключения за физическото, емоционалното и психическото състояние на човека, да декодираме състояния като болка, тъга, гняв, изненада. *Окото* като компонент на фразеологични единици назовава най-често „наблюдателност, харесване, учудване, умение за преценка, смърт“ (Калдиева-Захариева 2013: 74), както и характер, способности, флирт, липса на наблюдателност, омраза, контрол, заблуждение и др. В този смисъл, широко познатият израз *очите са прозорец към душата*, който откриваме и в езиците, образуващи балканския езиков съюз (БЕС), а и в други европейски и неевропейски езици, с пълна сила важи за фразеологизмите с компонент *око*, които са прозорец към човека и неговите душевни страсти и терзания.

Неколкократно бе споменато, че соматичните фразеологизми предполагат езикови универсалии на фразеологично ниво и същевременно произвеждат културно обусловени

явления. Те се намират на границата между универсалното и етноспецифичното, която е подвижна. СФЕ са едновременно прозрачно отражение на човека и неговия опит на първично ниво и непрозрачно отражение на вторичното преосмисляне на самия себе си в света.

Представените в тази глава теории предоставят подходяща теоретична основа за анализа на избрания материал. Тези теории са залегнали в анализа на устойчивите съчетания с компонент *око* в балкански съпоставителен план, фокусиран в следващата четвърта глава и спомагат за разкриването на общите и частните моменти в концептуализацията и категоризацията на света от балканските лингвокултурни общности.

Четвърта глава – Съпоставителен анализ на ФЕ с КОМПОНЕНТ *ОКО*

Четвърта глава представлява същинската съпоставка на събрания материал, и тя е най-обширна. Започва с разглеждането на соматизма *око* в балкански културен план и представите, суеверията и символиката, присъщи на очите. Така например в архаичните представи окото се асоциира с огъня, слънцето и божествената светлина (Evseev 1997: 331), а небесните светила често се възприемат като очите на всевиждащо божество или биват персонифицирани като свръхестествени същества, притежаващи очи (Маковский 1996: 210). Според А. Петрова „в човешкото съзнание очите, радостта и светлината са дотолкова свързани, че окото може да се мисли и като символен еквивалент на светлината“ (Петрова 2007: 125). Окото се вписва в митологичния бинаризм и в противопоставянето ляво-дясно, в по-общ план видяно като лошо-добро (Пенчева 2001: 46). Неволните трептения на лявото или дясното око са свързани с гадателски тълкувания.

Дуалистичните универсални представи за добро и зло намират своя израз и в поверията за негативното влияние, което могат да излъчват очите. Древният човек е натоваарвал зрителния орган с магическа сила и власт, обвързвал го е с мистични и тайни представи. Очите са започнали да се възприемат като контейнери (вместилища) и проводници на зловредно влияние от прастари времена и тази идея е жива и до днес в представата за така нареченото лошо око, лоши очи. Идеята за урочасване, причиняване на вреди посредством лошото око е най-важната и отличителна суеверна представа за очите. Нарочният или неволният поглед, отправен към другия, който носи беди от всякакъв характер, е с универсално разпространение, но вярата в лошото око и в урочасващите сини очи е сред най-отличителните балкански черти, срв. алб. *mësysh*¹ ‘разболявам някого като го гледам с лошо око, с лоши намерения’, рум. *deochi*² ‘1. силата, която се приписва на някои хора, с която разболяват онези, в които фиксират погледа си (със злоба, завист и др.); 2. ефектът от погледа, който урочасва; болест, причинена от подобен поглед’, гр.

¹ FGSSS.

² [DEX](#).

*μάτιασμα*³: ‘гледам нещо с възхищение и завист, причинявам вреда, зло някому’, бълг. *имам лоши очи*⁴.

В подглавата *Окото във фразеологизми, стъпващи върху универсални представи и противопоставяния* са представени редица фразеологизми в балканските езици, които закодират представите, суеверията и вярванията, описани в предходната част на изложението.

Така например съчетанията *добри очи* и *лоши очи* влизат в състава на редица фразеологизми и предават най-общата семантика ‘нямам добри чувства, добро отношение към някого’, като се наблюдават пълни или частични еквиваленти между трите балкански езика при ФЕ *гледам с лошо око*⁵, *не гледам с добро око*⁶, както и *гледам с криво око*⁷, *гледам накриво*⁸. Противоположната идея за доброто око като антипод на лошото и изразител на ‘имам добри чувства към някого, добро отношение, отнасям се добре и със симпатия към някого, благоразположен съм към някого’ също се открива във ФЕ с компонент *око* в балканските езици и се наблюдава пълна еквивалентност между единиците, но в количествено отношение те са по-малко на брой от ФЕ, които изразяват противоположната идея ‘нямам добри чувства, добро отношение към някого’.

В езиковата репрезентация на универсалните по своята същност идеи и представи се наблюдава псевдоеквивалентност, продиктувана от почти еднакви структурни, но не и семантични междуезикови съответствия. Примери за привидна еквивалентност откриваме в рум. *a fura pe cineva cu ochiul* [букв. крада някого с око]⁹ ‘поглеждам влюбено някого, обикновено тайно, крадешком, за да не забележат това други’ и алб. *e vjedh me sy* [букв. крада го с очи]¹⁰, чиято семантика ‘гледам някого тайно, скришно, без другите да ме забележат’ не включва идеята за отправяне на влюбени погледи към някого. Псевдоеквивалентност забелязахме и в рум. ФЕ *a nu avea ochi să vadă* [букв. нямам очи да гледам]¹¹ със семантика ‘не мога да понасям, да търпя някого’, която не отговаря на българския си структурен паралел *нямам очи да гледам*, нито на гръцкия структурен

³ ЛНЕГ: 1056.

⁴ ФРБЕ I: 446.

⁵ ФРБЕ I: 214.

⁶ РБФР: 469.

⁷ ФРБЕ I: 214.

⁸ РБЕ.

⁹ РБФР: 265.

¹⁰ FFGS: 456.

¹¹ РБФР: 444.

еквивалент *δεν έχω μάτια να τον δω* [букв. нямам очи да го видя]¹², чиято семантика е ‘изпитвам срам, неудобство, стеснение’¹³. За български семантичен еквивалент на румънската единица в РБФР е посочена ФЕ *не мога да гледам* някого, а за албански частични еквиваленти можем да приведем *nuk dua t'ia shoh sytë* [букв. не искам да му ги виждам очите] със синоними *nuk e shoh dot me sy* [букв. не го гледам изобщо с очи]¹⁴ и други. Установихме явлението енантиосемия в алб. полисемантична ФЕ *t'i merr sytë* [букв. ти ги взема очите]¹⁵, която има четири значения, две от които антонимни едно на друго. Енантиосемия на междуезиково ниво в българо-румънски план се забелязва в българските единици *пия с очи, изяждам с очи* и румънската ФЕ *a sorbi (pe cineva) într-o lingură de apă* [букв. поглъщам някого в лъжица вода]¹⁶, в които съзнанието разчита ‘гледам влюбено, с желание някого’, но и противоположната идея ‘гледам неприязнено, враждебно някого, мразя го и го ненавиждам’ (Калдиева-Захариева 1993–1994: 442). Албанските частични еквиваленти на тези фразеологизми също са полисемантични, като в първо значение запазват положително маркираната семантика, срв. *e ha me sy* [букв. ям го с очи]¹⁷, чието първо значение е ‘гледам влюбено, с желание някого, когото много харесвам, искам, желая го’, но във второто значение *ям с очи* в албанското съзнание е свързано със суеверните представи за лошото око – ‘навреждам някому, урочасвам го, гледайки го с лошо око’.

В почти универсалната метафора **ДА РАЗБЕРЕШ, ЗНАЧИ ДА ВИДИШ** (UNDERSTANDING IS SEEING), характерна за много езици, окото се вписва като синоним на виждане, знание, внимание, наблюдателност, разбиране (Kövecses 2006: 2, Pattillo 2022: 18–19). Редица фразеологични балкански успоредици с най-обща семантика ‘преставам да се заблуждавам в нещо, виждам нещо в истинския му вид’ се вписват в тази метафора, срв. бълг. *пада ми/надне ми булото от очите*, рум. *a i se ridica (a-i cădea, a i se lua cuiva) pânza de pe ochi* [букв. вдига му се (пада му, взима му се на някого) платното, пердето от очите]¹⁸, които имат структурно-семантични еквиваленти в езици извън БЕС. Специално внимание анализът обръща на рум. *a i se lua cuiva o perdea (perdea) de pe ochi*

¹² АНЕГ: 1056.

¹³ РБФР: 444.

¹⁴ FFGS: 443.

¹⁵ FFGS: 448.

¹⁶ РБФР: 612.

¹⁷ FFGS: 444, 451.

¹⁸ РБФР: 279, 280, 332.

[букв. взима му се на някого перде (пердето) от очи]¹⁹; *a-i se ridica cuiiva o perdea (perdeaua) de pe ochi* [букв. повдига му се на някого перде (пердето) от очи]²⁰ и българския им еквивалент *пада ми/надне ми пердето от очите*, тъй като в български с лексемата *перде* съществува паронимна единица с много близък състав, чиято семантика отвежда към съвсем други мисловни полета, срв. бълг. фразеологизъм *паднало ми е (скъсало ми се е) пердето от очите, пукнало ми се е пердето <на очите>* ‘не се срамувам, не се стеснявам от постъпките си, станал съм безсрамен, нахален, безочлив’²¹, който според М. Стаменов е директна калка от периферния за БЕС турски език (Стаменов 2017: 135–136). Разглеждайки турската заемка *перде* в балкански план, анализът стига до извода, че от една страна, пердето ни пречи да виждаме ясно истинския вид на нещата, а от друга, то се реализира метафорично като граница, чието падане ни освобождава от всякакви задръжки и липсата на перде разкрива скритата същност на безочливия човек, срв. българо-албанските успоредици *паднало ми е пердето от очите* и *i ka plasur perdea* [букв. пукнало му се е пердето]²². Липсата на перде и в трите езика е синоним на липса на срам, проява на нахалство и безочие, срв. рум. *a tu avea <nici o> perdea* [букв. нямам нито перде], бълг. *нямам перде <на очите си>*²³ и алб. *nuk ka perde*²⁴. Пердето като преграда, която възпрепятства взора и ясната мисъл за света, откриваме и във фразеологични успоредици със семантика ‘не разбирам, не проумявам, не виждам ясно нещата’, вписващи се в метафорите ИЗМАМАТА Е НАРУШАВАНЕ НА ЗРЕНИЕТО (DECEPTION IS DISTURBANCE OF SEEING) (Dobrovol’skij, Piirainen 2022: 123–124), както и ДА НЕ ЗНАЕШ, ЗНАЧИ ДА НЕ ВИЖДАШ, срв. рум. *a avea perdea la ochi* [букв. имам перде на очите] = бълг. *имам перде на очите, имам завеса пред очите*²⁵, както и *a (-i) pune (cuiiva) perdea (sau perdele) la ochi* [букв. слагам перде на очите на някого’, ‘преча (на някого) да види, проумее, да узнае как наистина стоят нещата; лъжа, подвеждам, мамя (някого)’²⁶ = алб. *më kanë vënë sytë perde* [букв. сложили са ми перде на очите]²⁷.

¹⁹ РБФР: 329.

²⁰ РБФР: 332.

²¹ РБЕ.

²² FGSSS.

²³ РБФР: 443.

²⁴ FFGS: 363.

²⁵ РБФР: 72.

²⁶ ДЕХ.

²⁷ FFGS: 364.

Очите са разгледани и като източник на светлина, отражение на смелост, източник и отражение на щастие. Те са вместилище за емоциите гняв, неприязън и завист, в тях се четат симпатия или антипатия, а съчетаемостта им с различни цветове във фразеологизмите предава разнообразни идеи. Очите могат да се смеят, да изпускат искри, да хвърлят мълнии. Те се отъждествяват с човека, с неговото лице, живот, морал и издават характера на човека на базата на общ метонимичен пренос ЧАСТ ВМЕСТО ЦЯЛО и по-частната метонимия ОКО ВМЕСТО ЧОВЕК. Очите могат да са *дебели, корави, железни* в български и да назовават негативно човека, докато в румънски лицето може да е *дебело* и да назовава характера на безочливия, нахален и безсрамен човек. В български и румънски очите могат да придобиват характеристики на неодушевени предмети (срв. *меки са ми очите*²⁸ с афирмативна семантика ‘мекушав, отстъпчив, добродушен съм’ и рум. *a privi cu ochi de piatră* [букв. гледам с очи от камък]²⁹ ‘наблюдавам, гледам с безразличие, студенина, незаинтересованост, безучастно’).

Всеки опит да се навреди на нормалната и обичайна функция на очите се приема силно негативно като синоним на лишаване от знание и ясна преценка за света. Заслужава внимание и една иронична балканска успоредица, която се открива в трите балкански езика, както и в славянски езици, и чиято семантика е антонимна на участващия в структурно-семантичните еквиваленти глагол *обичам*, срв. бълг. диал. *като сол в очите, обичам* ‘никак не обичам’, рум. *a-i fi drag cuiva ca sarea în ochi* [букв. скъп съм на някого като солта в очите]³⁰ и алб. *e dua si kripën në sy* [букв. обичам го/я като солта в очите]³¹.

Следващата част от четвърта глава – *Окото и нарушаването на обичайното* – се спира върху нарушаването на онова, което е естествено, типично, закономерно, с цел проява на противоречие и алогичност като един от механизмите за създаване на ФЕ. Чрез този механизъм реалната действителност и извикания в съзнанието образ се сблъскват, за да предадат едно силно въздействащо послание. Така например прекомерното увеличаване на броя очи обикновено резултира в изразяване на положителни концепти или е свързано със свръхестествени способности, докато тяхното намаляване буди отрицателни представи за непълнота и недъгавост. Условното преместване на очите на необичайни за тях места в

²⁸ ФРБЕ I: 446.

²⁹ РБФР: 506.

³⁰ РБФР: 295.

³¹ FFGS: 260.

повечето случаи се тълкува отрицателно и е в разрез с общоприетото. Тези нарушавания на обичайното са по-скоро общи за редица езици. Като общо за всички балкански езици можем да приемем удвояването на очите, което стъпва върху универсалната идея, че две очи виждат света такъв, какъвто е, а четири очи виждат скритите от обикновения поглед неща, срв. рум. ФЕ *a-și deschide ochii în patru* [букв. отварям си очите на четири] – ‘внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо, старая се да видя всичко, да не пропусна нещо’, която има пълно съответствие в бълг. *отварям си очите на четири*³², а нейният вариант *a-și face ochii în patru*³³ има пълен еквивалент в алб. *i bëj sytë katë* [букв. правя ги очите четири]³⁴ и частичен в гр. *έχω τα μάτια μου τέσσερα* [букв. имам очите си на четири]³⁵ Числителното четири в българския език предава семантика ‘много, извънредно’ и в положителен, и в отрицателен план, срв. и *вчетворяват ми се/вчетворят ми се очите* ‘от преумора, от много работа виждам двойно, премрежено’³⁶. Числителното един, от друга страна, встъпва в СФЕ с отрицателни представи, тъй като намаляването на броя на органите, които обичайно вървят по двойки, се приема за аномалия, непълнота, срв. рум. *a dormi numai cu un ochi* [букв. спя само с едното око], бълг. *с едно око спя*³⁷ с обща семантика ‘неспокойно, леко спя’ и алб. *bëra (mora) një sy gjumë* [букв. направих (взех) едно око сън]³⁸ със значение ‘спах малко, починах си за кратко’.

Към нарушения брой очи е анализирана и лексемата *половин*, която в балкански устойчиви съчетания се реализира и с негативни конотации за ‘недъгав, непълноценен; едва, пряко волята, с усилие’ (Асенова 2002: 58–59), срв. бълг. *гледам с половин око*³⁹ ‘гледам скришом, без да бъда забелязан’, както и структурния му еквивалент, лежащ върху същия образ, но носещ различна семантика, в гръцки *βλέπω/κοιτάζω κάποιον με μισό μάτι* [букв. гледам/наблюдавам някого с половин око]⁴⁰ ‘не харесвам някого, отнасям се негативно с него, презирам го’.

³² РБФР: 643.

³³ РБФР: 646.

³⁴ FFGS: 226.

³⁵ ЛНЕГ: 1056.

³⁶ ФРБЕ I: 190.

³⁷ РБФР: 188.

³⁸ FFGS: 441–442.

³⁹ РБЕ.

⁴⁰ КГБФР: 92; ЛНЕГ: 1056.

Нарушаване на обичайното и закономерното откриваме и в полисемантични единици, в които присъстват противоположни идеи, срв. бълг. *със затворени очи*⁴¹ и румънските и албанските ѝ частични еквиваленти, в които присъстват две значения – от една страна, характеристика на безразсъдно, необмислено действие, произлизащо от реалната представа за липсата на зрение като липса на внимание, а от друга – лекота, умение, знание наизуст, майсторство.

В албано-румънски съпоставителен план ще отбележим и че не винаги наличието на очи се възприема положително като белег за знание и правилна преценка, срв. еквивалентите за назоваване на ‘глупав и неук човек, който нищо не разбира’ *copǎ mishi* <*me du sy*> [букв. парче месо с две очи]⁴² и *a fi bucată de carne cu ochi* [букв. съм парче месо с очи]⁴³.

Трябва да отбележим някои типични двуезикови паралели и особености в отделните балкански езици. Срв. българските паронимни образни парадокси *и на тила си имам очи*⁴⁴ ‘много съм умен и предвидлив, хитър, ловък’ и *очите са ми на тила*⁴⁵ ‘безсрамен, нахален съм’, типично румънските единици *a-și face ochii și urechile în patru* [букв. правя си очите и ушите на четири]⁴⁶ ‘изострям до крайна степен вниманието си, за да мога да схвана, да чуя и видя всичко, да не пропусна нещо’ и *a aștepta pe cineva cu 40 (patruzeci) de ochi* [букв. чакам някого с четирийсет очи]⁴⁷, т.е. ‘с голямо нетърпение, с голямо желание (чакам, очаквам някого)’, българо-гръцките успоредици *отварям си очите на четиринайсет*⁴⁸ ‘внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо’ и *τα μάτια σου τέσσερα <ή δεκατέσσερα>* [букв. очите ти на четири <или четиринайсет>]⁴⁹ ‘за човек, който много внимава, който е с ума си’, взаимозаменяемите единици с еднаква семантика *очи в очи*⁵⁰ и *лице в лице*⁵¹ в трите езика, румъно-албанските сходства за предаването на идеята ‘общувам пряко, непосредствено’, изразена освен чрез *очи в очи* и чрез други соматизми,

⁴¹ РБФР: 140.

⁴² FFGS: 53.

⁴³ Примерът е от Беженару 2019: 78.

⁴⁴ ФРБЕ I: 458.

⁴⁵ ФРБЕ II: 95.

⁴⁶ РБФР: 646.

⁴⁷ РБФР: 48.

⁴⁸ ФРБЕ II: 51.

⁴⁹ ЛНЕГ: 1056.

⁵⁰ РБФР: 472.

⁵¹ FFGS: 114.

срв. рум. *nas în nas* [букв. нос в нос] = алб. *hundë më hundë* [букв. нос в нос], рум. *gură în gură* [букв. уста в уста] = *gojë më gojë* [букв. уста в уста]^{52, 53}.

В частта *Окото и персонификацията* анализът се спира върху универсалната онтологична метафора НЕОДУШЕВЕНИТЕ ПРЕДМЕТИ СА ХОРА (INANIMATE OBJECTS ARE PEOPLE) (Kövecses 2010: 62), чрез която абстрактни обекти и явления получават човешки качества и се осмислят чрез човешки действия и характеристики. Названията за око участват като компонент и във фразеологични единици, построени на базата на персонификацията, за да придадат човешки облик и качества на предмети, правейки тяхното осмисляне по-лесно. Така например гората и полето в румънски, плетът и зидът в български, полето, гората и оградата в албански, денят и нощта в гръцки се възприемат като живи същества с очи и уши и извикват в съзнанието на събеседника образ на въображаем неприятел, който може да дочуе таен разговор. Чрез извикването на този образ, евфемистично назоваващ любопитния човек, събеседникът бива предупреден да внимава какво говори, тъй като има вероятност думите му да бъдат чути. Същата семантика носи и бълг. *и стените имат уши*⁵⁴, която е с универсално разпространение и има еквиваленти в много други езици. Специфична особеност в балкански план е, че докато в повечето езици най-често срещана е ФЕ *и стените имат уши*, в румънския и албанския лексемата *око* е задължителна част от структурата на ФЕ, срв. *pereții au ochi <și urechi>* [букв. стените имат очи <и уши>]⁵⁵ и *gardhi ka sy* [букв. оградата има очи]⁵⁶.

В частта *Окото във фразеологизми със зоонимна мотивация* са разгледани онези ФЕ, които в състава си съдържат компонент *око* и животински компонент (зооним), като зоонимите най-често встъпват в състава на ФЕ със своята символна природа, в която културата играе ключова роля. Разгледани са ФЕ в българския, албанския и румънския, в които *око* се комбинира с названия на различни животни. Напр. бълг. ФЕ *блеция (облещвам/облещя) очи като настъпена жаба* 'гледам с широко отворени очи от страх, ужас'⁵⁷, както и ФЕ *като жаба в гьол пуля се (пуля очи и под.)* 'много (се пуля)'⁵⁸ са мотивирани от общото знание за големите изпъкнали очи на животното жаба.

⁵² РБФР: 219, 523, 432.

⁵³ FFGS: 452.

⁵⁴ РБФР: 123

⁵⁵ РБФР: 488.

⁵⁶ FGSSS.

⁵⁷ [РБЕ](#).

Албанската ФЕ *i kërkon pleshtit syrin* [букв. ѝ търси на бълхата око] ⁵⁹ със значение ‘търся излишни подробности, занимавам се с ненужни дребнавости’, както и *e di ku i ka marri sytë* [знае къде има въшката очи] ⁶⁰ ‘назовава много умен и находчив човек, който знае всичко до най-малка подробност’ нямат балкански структурно-семантични еквиваленти и се опират на конвенционалното знание за насекомите като малки по размер животни. Именно малкият размер разкодира семантиката на фразеологизмите, тъй като се приема за синоним на прекалена и ненужна вискателност или на изключителна прецизност.

Животните лисица и котка участват в описанието на неприемливо човешко поведение, тъй като са универсален символ на хитрост, коварство и лукавство. Само в румънски и гръцки обаче участват във ФЕ с компонент *око*: *a avea ochi de vulpe* [букв. имам очи на лисица], *a avea ochi de cotoi* [букв. имам очи на котарак] ⁶¹ = *έχω γατίσια μάτια* [букв. имам котешки очи] ⁶², докато в българския и албанския, макар лисицата и котката да притежават същата символика, не са се закрепили в устойчиви изрази за описание на нечии очи и съответно нечии негативни черти на характера.

Не всяко животно в балканския ареал обаче се възприема еднакво. Въпреки общоевропейската положителна символика на совата ⁶³ и бухала, които в западноевропейски план са синоним на мъдрост, интелект, проникателност, в балкански план те, както и кукумявката, като вид малка сова, се приемат силно отрицателно, срв. албанските представи за совата като носеща зло, лоши вести, смърт, нощно създание свързано с луната, противопоставено на орела, свързан със слънцето (Elsie 2001: 200; Шевалие, Геербрант 2000 II: 577), който заема централно място в албанската култура, а също и ироничната албанска ФЕ *e sheh me sytë e bufit* [букв. гледам с очи на бухал/сова] ⁶⁴ ‘изобщо не гледам някого или нещо, пренебрегвам нещо, докато се правя, че съм зает с друго’.

⁵⁹ FFGS: 447.

⁵⁹ FFGS: 447.

⁶⁰ FGSSS.

⁶¹ РБФР: 67, 68.

⁶² КГБФР: 93.

⁶³ Совата е вечерна птица, подобна на кукумявката, но по-голяма; подобна на бухал (БЕР VII 2010: 268).

⁶⁴ FGSSS.

Краткият анализ на ФЕ със зоонимен компонент и соматизма *око* води до следния извод: в определени случаи символното знание е водещо за разкодирането на семантиката на фразеологизмите, като то варира от култура в култура. Едни и същи животни и техните характеристики и поведение, наблюдавани и оценявани от човека, могат да се възприемат силно положително в една лингвокултурна общност, а в друга силно отрицателно. Не са изключения и случаите, в които универсалният човешки опит и знания успяват да обяснят мотивацията на устойчивите изрази през споделено знание за размер, форма, отличителни белези на даденото животно.

В частта *Ролята на Библията в балканските фразеологични успоредици с компонент око* е разгледана ролята на Светото писание в установяването на ФЕ в различни езици, която е подробно проучена. В съгласие с изводите на някои учени, анализът ни възприема Библията не толкова като източник на фразеологизми, а като проводник на устойчиви съчетания, които е възможно да са съществували в езиците и да са използвани с вече преосмисленото си значение и в Библията (Калдиева-Захариева 2013: 250). Поради изключителната си роля и авторитет, Светото писание прокарва и установява в много езици общовалидни идеи за живота и смъртта, за доброто и злото, моралното и неморалното, за духовната и физическата слепота, познанието, за любовта и омразата, за жертвоготовността, смирението и грижата, и тези идеи се закрепват в идентични устойчиви единици. За разлика от други ФЕ с установено присъствие в Библията, които имат до известна степен архаично и книжно звучене, междуезиковите еквиваленти с компонент соматизъм се характеризират с ежедневна, непринудена и вкоренена в съзнанието на езиковата личност употреба. Пълни и частични еквиваленти в балкански план имат добре известни фразеологизми като: *пазя като зеницата на окото си, отварям очите* някому за нещо, *затварям/затворя очи, затварям/затворя очите* някому, *око за око – зъб за зъб, трън съм в очите* на някого и др. (Калдиева-Захариева 2013: 247–250). В тази глава са анализирани фразеологизми с доказано присъствие в Библията и наред с тях са включени свързани единици, които предават идентични или близки послания до посланията на библейския текст. Внимание е обърнато на богатите варианти и синоними на добре познатия еталон за сравнение *пазя като зеницата на окото си* със значение

‘внимателно и грижливо се грижа за нещо или за някого’⁶⁵, както и на множеството варианти и синоними на ФЕ <като (сякаш) > *трън съм в очите* на някого ‘неудобен, неприятен съм на някого, постоянно го дразня с моето съществуване’ (Вътов 2002: 453), чрез които крайната досада, омраза и ненавист в балкански план са видени като чужд предмет в окоето под формата на *трън, гурел, боклук, костица, пирон; кръв* в окоето в албанския и българския или чужд предмет в други части на тялото (*сърце, нос, ребро*) в румънския.

Следва да отбележим още, че не всички устойчиви изрази от библейския текст се установяват трайно и с еднаква честота в балканските езици, срв. *окоето си бих дал за него*⁶⁶, *очите си бих избол/извадил и дал* за някого с преосмислена на хиперболична основа ФЕ със значение ‘на всичко съм готов за някого’ (Вътов 2002: 287), които се срещат само в българския.

Предпоследната част от глава IV – *Вербализация и установяване в езика на невербалния код* – се спира на установена в науката теза, че мотивацията на значителен дял СФЕ се корени в първоначални жестове, мимики и движения на тялото (Вакк 1964: 21). Фразеологизми с подобна мотивация изследователите приемат за „семантични деривати“ на жестовете и назовават жести фразеологизми (Козеренко, Крейдлин 1999: 270). Преходът на жестовата номинация в жестов фразеологизъм символично превръща физическото движение на тялото в културен и езиков елемент (Крейдлин 2002: 306). Важно уточнение при устойчивите съчетания с неидиоматичен характер, които се явяват номинация на даден жест, е, че тяхната фразеологизация в средства за вторична номинация става с участието в комуникативната ситуация на наблюдаващия жеста, който го възприема, оценява положително, отрицателно или неутрално, а мисълта закрепва оценката в езиков образ. Станал езиков знак, жести фразеологизъм заживява отделен живот и може да придобие многозначност като всеки друг фразеологизъм. Особен интерес в съпоставителния анализ предизвикват многозначни жестове, станали основа за многозначни ФЕ, тъй като при многозначните ФЕ, базирани на жестове, наблюдаваме активация на различни знания за съответствието на определено положение на тялото на определено психологично състояние (Козеренко 2011: 325). Закрепеният в структурата на жести ФЕ знак от езика на тялото носи определен смисъл за дадена лингвокултурна

⁶⁵ РБЕ.

⁶⁶ Примерите са от Славейков 1982: 348.

общност, а езикът на тялото се интерпретира от носителите на дадена култура според общоприетите норми на невербално общуване (Петрова 2014: 267). Така например мимическото движение, при което широко отваряме очи, не е просто описание на външния вид на човека, а може да концептуализира различни емоционални състояния – силно учудване, шок, страх, удивление. Сам по себе си мимическият знак не носи информация коя точно емоция изразява събеседникът. Интерпретаторът, комуникативната ситуация и опитът на наблюдаващия са това, което придава смисъл на знака симптом широко отворени очи (Герасимова 2009: 101).

В съпоставителен балкански план жестовата фразеология е интересна, тъй като, от една страна, жестовите фразеологизми, построени на базата на определен диапазон от движения на тялото, се разглеждат като предвидими, общочовешки и универсални знаци, а от друга, този тип ФЕ намират различен културен прочит и един и същи жест може да бъде натоварен с различно значение в дадена езикова общност. При вербализирането на невербалните знаци най-силна фразеологизация се открива в описателното назоваване на телесни движения, които са реално невъзможни (Молхова 2013: 62). Срв. например полисемантичните жестови ФЕ, които описват реално невъзможна ситуация и изразяват най-общата идея ‘държа емоциите си под контрол, потискам ги’ в определена ситуация: алб. *nuk i lëviz syri* [букв. не му се движи окото], *nuk i dridhet syri* [букв. не му трепва окото]⁶⁷ ‘голям смелчага е, посреща всичко, без да трепне’. Докато албанските ФЕ, построени на базата на описателно мимическо действие, са в полето на смелостта, то в руския откриваме идеята за държане на определени емоции под контрол в по-широк план, срв. *глазом не моргнуть* [букв. с око не мигвам]⁶⁸ със следните значения, свързани едно с друго: ‘1. не се колебая преди да направя нещо, действам направо и директно; 2. не проявявам страх, вълнение да направя нещо’. От друга страна, в английските образни еквиваленти *not bat an eye; not bat an eyelid; not bat an eyelash* [букв. не мигвам с око; не удрям клепач; не удрям мигла] ‘не показвам никаква емоционална реакция към нещо’ присъства идеята за прикритост на всяка емоция, която би могла да бъде прочетена чрез очите. Доста различна е картината в български, където също откриваме две значения на

⁶⁷ FFGS: 445.

⁶⁸ РАФС: 98–99.

ФЕ *без да ми мигне окото, без да ми трепне окото*⁶⁹. Първото, ‘без ни най-малко колебание и тревога, изведнъж и решително’, е близко до значенията в другите езици, докато второто представя идеята за статичния поглед като белег за негативни качества – ‘най-безсрамно, най-безочливо, най-нагло’. В румънски не открихме близък по състав фразеологизъм, мотивиран от мимика, който да описва решително, смело, хладнокръвно или нагло действие или поведение.

В анализа на жестови фразеологизми следва да упоменем физическия изразител на срама и крайното смущение, който обикновено е свързан с навеждане на главата надолу с цел избягване погледа на събеседника. Срамът е метафорично преосмислен като физическо бремене, товар, тежест на главата, която предизвиква отпускането ѝ, както и движение на очите надолу. В балкански план срам или вина могат да се изразяват с ориентиране надолу или изчезване на различни соматизми като *глава, нос, уста, очи*, срв. рум. *a-și pleca ochii în (la) pământ* [букв. навеждам си очите в (към) земята]⁷⁰; бълг. *навеждам/наведа очи <към земята>, очите ми капват от срам*⁷¹; алб. *i tban sytë poshtë* [букв. държа очите долу]⁷²; гр. *ρίχνω κάτω τα μάτια μου* [букв. хвърлям долу очите си]⁷³, както и рум. *a lăsa (sau a pune) nasul în jos* [букв. оставям си (слагам си) носа долу]; бълг. *навеждам/наведа глава*⁷⁴; алб. *e tban kokën poshtë* [държа главата надолу]⁷⁵, *s'kam sy e faqe* [букв. нямам око и буза^{76,77}], *s'kam hundë e buzë* [букв. нямам нос и уста]⁷⁸, *не смея очи да повдигна*⁷⁹, *нямам очи, нямам лице*⁸⁰.

Фразеологизмите с компонент *око* като вербално отражение на невербалните лицеви мимики представят различни идеи, вариращи от силна изненада, шок, страх, до смелост, срам, но и безочие, наглост. Въпреки универсалния характер на физическия

⁶⁹ ФРБЕ I: 87.

⁷⁰ [DEX](#).

⁷¹ РБФР: 662.

⁷² FFGS: 384.

⁷³ [ΛΛΠΓ](#).

⁷⁴ РБФР: 387.

⁷⁵ FFGS: 384.

⁷⁶ Според FGSSS, *faqe* може да се преведе като ‘буза, страна, лице в албански’. В български *буза* не се реализира с преносно значение ‘лице’.

⁷⁷ FFGS: 446.

⁷⁸ FFGS: 206.

⁷⁹ Примерът е от Въртов 2002: 284.

⁸⁰ Примерите са от Асенова, Дукова 2006: 205.

отговор на тези стимули, в българския регистрираме един устойчив израз мотивиран от телодвижение, който има еквиваленти в много езици – *хвърлям прах в очите* на някого ‘мамя, подвеждам, заблуждавам някого умишлено’⁸¹. Тази ФЕ в българския е полисемантична, и освен общото значение, което споделя със своите структурно-семантични еквиваленти в други езици, е развила и второ диалектно значение ‘надминавам някого в някаква работа’. Допълнителното значение в българския изключва *хвърлям прах в очите на някого* да има пълни еквиваленти в другите два балкански езика.

Съпоставителният анализ на материала завършва с последната част на четвърта глава, озаглавена *Фразеология и пол в балкански план*, в която очите като метонимичен показател на вътрешното състояние и емоциите на човека, както и тяхното невербално поведение, са разгледани от гледна точка на различния им прочит в отделните балкански лингвокултури, където човешката мисъл често изгражда субективна представа за случващото се. В анализа до момента неколкократно бе споменато, че общата соматична фразеология предполага много висок процент на еднаквост между езиците изобщо. Различия обаче съществуват, и това твърдение най-ясно личи в анализа на фразеологизми, чиято употреба е ограничена в съответните езици до един от двата пола. Очите като барометър за вътрешния мир на човека се разчитат различно в различните балкански култури. СФЕ с идентична или почти идентична структура и еднаква вътрешна форма, се оказват със съществени разлики в семантичен план. Правилното разкодиране на семантиката на тези „лъжливи еквиваленти“ (Петрова 2014: 334) е свидетелство за културните стереотипи у отделните балкански народи – толкова близки, но и далечни в определени емоционално-чувствени възприятия. Илюстрация за съществените разлики е румънската ФЕ *a face ochi dulci* [букв. правя сладки очи]⁸² ‘отправлям нежни, влюбени погледи към някого, гледам влюбено’. Единицата има пълни или частични еквиваленти във френски, руски и английски в същото значение. В гръцки, от друга страна, сладките очи в *κάνω τα γλυκά μάτια* σε κάποιον [букв. правя сладките, милите очи на някого]⁸³ се свързват със значението ‘съблазнявам някого, опитвам се да привлека някого еротично’, което е до известна степен свързано с ‘отправлям нежни, влюбени погледи към някого,

⁸¹ ФРБЕ II: 485.

⁸² РБФР: 206.

⁸³ КГБФР: 93.

гледам влюбено'. Съществена разлика откриваме в бълг. *правя мили очи* някому⁸⁴, чиято семантика 'старая се да угодя на някого, угоднича, лаская го' не илюстрира идеята за флирт и кокетство, въпреки че вътрешната форма на ФЕ е идентична с тази в румънския и другите посочени езици. Тези примери не са единствените, в които еднаква форма произвежда семантични разлики. Единици с напълно идентичен компонентен състав и вътрешна форма „се различават в денотативния и оценъчния компонент“ в следните случаи (Петрова 2014: 153):

рум. *a-i jusa cuiva ochii* [букв. играят му очите на някого]⁸⁵ 'с буден ум, способен, хитър съм, не мога да бъда излъган' – употребява се за човек, на когото говорещия симпатизира;

бълг. *играят ми очите*, както и формата с деминутив *играят ми очичките* 'гледам предизвикателно, кокетирам, флиртувам', се употребява обикновено за жена с неодобрение и укор⁸⁶, както и бълг. диал. *очите ми шарят навън* 'флиртувам с чужди мъже, харесват ми чужди мъже', също с употреба за жена с неодобрение и укор. В същото семантично поле е и ФЕ *лепя очи* по някого 'заглеждам се в някого, защото го харесвам'⁸⁷, чиято употреба не е ограничена до определен пол;

гр. *παίζει το μάτι μου* [букв. играе ми окото]⁸⁸ се употребява за назоваване на неволните нервни трептения на окото и е свързано със суеверни представи, докато при смяна на местоимението получаваме полисемантичната единица, която е частичен структурно-семантичен еквивалент на бълг. *играят ми очите*, употребяван и за двата пола: *παίζει το μάτι του (της)* [букв. играе му (й) окото] '1. гледам, заглеждам предизвикателно другия пол, флиртувам и 2. някой е много умен'⁸⁹.

Много близката по състав алб. единица *i luaj syrin* [букв. играе му окото] се реализира със семантика 'правя тайни знаци с очи на някого, за да разбере нещо, смигвам'⁹⁰, която е съвсем различна от *a-i jusa cuiva ochii*, *παίζει το μάτι του (της)* и *играят ми очите*. Еквивалент на *i luaj syrin* откриваме в първото значение на румънското *a face cuiva cu ochiul* [букв. правя някому с око] 'намигам на някого, правя някакъв знак с очи', и

⁸⁴ ФРБЕ II: 176.

⁸⁵ РБФР: 305.

⁸⁶ ФРБЕ I: 380.

⁸⁷ НФРБЕ: 150.

⁸⁸ ЛНЕГ: 1056.

⁸⁹ ЛЛПГ.

⁹⁰ FGSSS.

в бълг. диал. *правя очи* някому⁹¹. Второто значение на *a face cuiva cu ochiul* ‘гледам предизвикателно, кокетирам, флиртувам’ се употребява според РБФР обикновено за жена и има еквиваленти в бълг. *въртя очи, въртя си очите, играят ми очите*⁹². Семантичен еквивалент на бълг. *играят ми очите, играят ми очичките* съществува в румънски с други глаголни компоненти: *a-și alerga ochii* [букв. бягам си очите]⁹³ ‘гледам предизвикателно, обикновено при флирт’. От друга страна, първото значение на тази румънска ФЕ е ‘зорко наблюдавам всичко около себе си, следя да не пропусна да забележа нещо или някого’, с български еквиваленти *очите ми играят на всички страни, въртя си очите на четири*. Комбинация от положително маркирана и осъдителна семантика, както е в румънската единица *a-și alerga ochii*, откриваме и в бълг. *очите ми играят на четири*, което в първите си две значения е положително маркирано ‘1. внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо, старая се да видя всичко, да не пропусна нищо; 2. внимавам много да не ми се случи нещо лошо, действам предпазливо’, но когато се употребява за жена, придобива силно отрицателна семантика ‘гледам предизвикателно мъжете, кокетирам, флиртувам’⁹⁴. Въртенето на очите в албанския се назовава с ФЕ *shëtit (bredhërij) sytë* [букв. разхождам (скитам) очите], но единицата не е преосмислена да определя неприемливо мъжко или женско поведение, а е неутрална и носи семантиката ‘шаря с поглед, гледам безцелно насам-натам, разсеян и невнимателен съм’⁹⁵.

Както се вижда от разгледаните ФЕ, в семантиката на балканските фразеологизми с най-обща структура *играят ми очите* има съществена разлика по отношение на емоционалната оценка на говорещия. Докато в румънската лингвокултурна среда човекът, чиито очи играят, се възприема по-скоро с одобрение и симпатия, в българския устойчивото съчетание има неодобрително отношение. В гръцкия играещите очи се възприемат по-скоро неутрално спрямо употребата за двата пола, както и положително, а в албанския очите, които играят, назовават тайни мимически знаци или невнимание. В румънския намигането с очи се възприема неутрално като правене на знак с очи за привличане на вниманието на събеседника, а будните очи, гледащи на всички страни, са белег на внимание, но когато изразите се употребяват за жена, те веднага придобиват

⁹¹ РБФР: 199.

⁹² РБФР: 199.

⁹³ РБФР: 631.

⁹⁴ ФРБЕ II: 95.

⁹⁵ FFGS: 453.

негативно-оценъчен характер. Стереотипните модели на очно поведение, присъщи на жената, и техният невербален мимически израз предават мълчаливи и тайни съобщения, изразяват определен тип отношение (Герасимова 2009: 102). Специално внимание е обърнато на единиците, за които в речниците е отбелязано уточнението, че употребата на ФЕ е обикновено за жена, което видяхме в примерите *въртя очи*, *играят ми очите* в българския, както и във вторите значения на рум. *a face cuiva cu ochiul* [букв. правя някому с око] и *a-și alerga ochii* ‘гледам предизвикателно, кокетирам, флиртувам’. Интересни за анализ са подобен тип полови ограничения в употребата си фразеологизми, тъй като те дават поле за благодатни изводи за стереотипите в дадена култура, особено в днешно време, когато джендър (социо-пол) равенството и половата принадлежност все по-осезаемо излизат от традиционната бинарност мъжко-женско.

Ако бълг. *въртя очи*, *очите ми шарят навън*, *играят ми очите*, а още и *играят ми очичките*, където лексемата *око* е в деминутивна форма, се употребяват за вторична номинация и емоционално отношение към поведението на жена, то деминутивната форма в албански *суџкѐ* не участва във фразеологични единици, а в румънски деминутивът *ochișori* (очички) в *a face ochișori roată* [букв. правя очичките на кръг] заменя *ochi* от *a-și face ochii roată* [букв. правя очите на кръг] и не се употребява за жена, а за ‘внимателно, зорко наблюдавам и оглеждам всичко наоколо, старая се да видя всичко, да не пропусна нещо’⁹⁶. Интересна е ситуацията с употребата на деминутива *ματάκια* (очички) в гръцки, където фразеологизмът *κάνω ματάκια* [букв. правя очички] е отбелязан в ΛΝΕΓ с две значения: ‘1 намигам на някого, правя някому знаци с очи’; ‘2. с употреба за мъж намигам на жена в еротичен смисъл’⁹⁷. Синонимна само в първото значение на *κάνω ματάκια* е и единицата *κάνω μάτι* [букв. правя око], където *око* не е употребено в деминутив и съответно тази единица не е развила второ значение, ограничено в употреба по полов признак. Описанията на движението на очите посредством различни глаголи в български също може да е присъщо за оценка на мъжко поведение, срв. бълг. диалектно *бяга ми окото у млякото*⁹⁸ ‘имам слабост към по-млади жени’⁹⁹, *тегля едно око* на някого простореч. за мъж ‘намигам на жена, закачам я’¹⁰⁰, жарг. *хвърлям/хвърля белтъци* с две

⁹⁶ РБФР: 207, 645.

⁹⁷ ΛΝΕΓ: 1055.

⁹⁸ ФРБЕ I: 110.

⁹⁹ ФРБЕ I: 110.

¹⁰⁰ ФРБЕ II: 391.

значения: ‘1. гледам зверски някого’; ‘2. *за мъж* – гледам предизвикателно жена, показвам с погледа си, че тя ме привлича сексуално’¹⁰¹. Открихме и още едно по-скоро неутрално значение за *хвърлям белтъци* – ‘поглеждам някого или нещо’¹⁰².

¹⁰¹ НФРБЕ: 265.

¹⁰² Frazite.com.

Пета глава – Прагматична функция на фразеологизмите

В пета глава е отчетен дискурсът като водеща тема в съвременните фразеологични изследвания и тя се спира на плодотворната тенденция за разглеждането на фразеологизми в контекст (Omazić 2005: 1–2). Част от вече анализирани в работата ФЕ се разглеждат с оглед на употребата им в онлайн пространството и комуникативно-прагматичната роля, с която те встъпват в писмения медиен текст. Употребата на фразеологизми в медийния дискурс популяризира определени единици, изважда ги от речника и възражда тяхната употреба, поражда нови значения и създава нови единици, трайно установявайки ги в езика. Фразеологизмите се явяват уместен и функционално адекватен инструмент за придаване на автентичност, колорит и достоверност на посланието и скъсяват дистанцията между адресат и адресант, а идеите и мислите, които те предават, са в съгъстен и икономичен вид и се възприемат по-бързо и лесно от дадената лингвокултурна общност.

Избраните за анализ ФЕ са такива с идентичен състав и вътрешна форма, но различни в оценъчните си характеристики (*играят ми очите, хвърлям белтъци*), както и фразеологизмите *очите ми стават на понички*¹⁰³; *в (пред) очите* на някого¹⁰⁴ (във вариант *в очите на хейтърите*); *<като (сякаш)> трън съм в очите*¹⁰⁵ и неговата употреба в трите балкански езика, както и типичното му за българския език ново проявление като *трън в очите на хейтърите*, което се характеризира със съвременно звучене и нова семантика.

Целта на проверката на действияния потенциал на тези единици в употреба е да се види доколко те се реализират с речниковата си семантика и доколко ограниченията в употребата им, отбелязани в речника за единия или другия пол, се спазва от езиковите носители. В румъно-български съпоставителен план ни се струва интересно да отбележим, че румънската единица *a-i juca cuiva ochii* [букв. играят му очите на някого] ‘с буден ум, способен, хитър съм, не мога да бъда излъган’ се среща употребена със значението на

¹⁰³ ФРБЕ II: 95.

¹⁰⁴ ФРБЕ I: 178.

¹⁰⁵ ФРБЕ I: 512.

българския си структурен еквивалент *играят ми очите* ‘гледам предизвикателно, кокетирам, флиртувам’. За българската ФЕ *играят ми очите* се натъкнахме на 3 употреби за окачествяване на мъжко поведение и на една употреба за женско поведение според речниковата семантика на единицата. В един от примерите с употреба за мъж, който е претърпял структурна трансформация, авторът на текста симпатизира на онзи, чиито очи *играят на шест*, докато в другите примери, част от които се отдалечават от речниковата семантика, този, чиито очи играят, се възприема силно отрицателно. Появата на отклонения от речниковата семантика на фразеологизмите наложи необходимостта да бъде разгледан въпросът за фразеологичните иновации, които се появяват в резултат на промени в социокултурното пространство, и на свой ред налагат на мисълта да адаптира езика към нови идеи (Алефиренко 2008: 208, 213). Необходимостта на човешкия ум да изрази нови или вече съществуващи концепции по възможно най-оригинален начин води до структурни промени в изразите, вече съществуващи в езика. Тези трансформации, известни като фразеологични преобразувания с ocasionална употреба, функционират в областта на речта, медийния дискурс и в художествената литература и притежават потенциал за трайно установяване във фразеологичния фонд на езика (Благоева, Сосновски, Колковска 2018: 11). Анализът се спира на два български фразеологизма с компонент *око* и тяхната необичайна комбинация с чуждицата *хейтър*, която обуславя фразеологични трансформации на вече установени в езика единици. Появата на неологизма *хейтър*, който е с широк семантичен диапазон, е пряко свързана с интернет средата и онлайн общуването. *Хейтър* най-често се използва за назоваване на вечно недоволен и несъгласен с нищо човек, който мрази всичко и всички и чието мнение по всякакви въпроси се възприема със силно отрицателен заряд (Попова 2017: 264–265). Формата за множествено число *хейтъри*, от друга страна, е със специализирана употреба за ‘интернет кореспонденти, интернет комуникатори, най-долна порода хакери’ (Попова 2017: 269) и именно тя придава ново звучене на ФЕ *в (пред) очите* на някого, която се трансформира до варианта *в очите на хейтърите* ‘според схващанията, според преценката или мнението на човек, който е негативен и критичен към всяко нещо’; както и на ФЕ <като (сякаш)> *трън съм в очите* на някого ‘неприятен съм на някого, ненавиждам съм от някого, дразня го’¹⁰⁶, която чрез добавяне на лексемата *хейтър* е обогатена до варианта

¹⁰⁶ ФРБЕ I: 512.

трън в очите на хейтърите. Този нов вариант на ФЕ измества негативния фокус – крайно неприятният и омразен човек, сравнен с трън, вече не е възприет силно отрицателно, неговите качества стават положителни, а негативни качества придобива хейтърът, който изпитва ненавист и критикува другия човек незаслужено. Навлизането на неологизми в лексикалния състав на по правило устойчивите по състав фразеологизми, освен че облича в думи нови идеи с okazjionalen характер, е и предпоставка за трайно установяване на съвременно звучащи частни явления в езика.

Интересно е да се отбележи, че ФЕ <като (сякаш)> *трън съм в очите* на някого е с широка употреба в разглежданите тук езици, тоест появата на новото звучене <като (сякаш)> *трън съм в очите* на хейтърите може да се възприеме не като нейна по-съременно звучаща конкурираща форма, а като силно експресивен алогизъм. ФЕ <като (сякаш)> *трън съм в очите* на някого е с честа употреба в медийни публикации, като се комбинира с други лексеми и функционира с речниковата си семантика и в трите балкански езика. Употребата ѝ е засилена в медийни публикации на политическа тематика, целящи да се доближат до читателите, да дискредитират определени политически фигури и партии, известни лица, хора с определена политическа принадлежност и убеждения, или определени народности.

Заклучение

Въз основа на проведеня анализ и направените в началото хипотези, могат да бъдат представени в кондензиран вид следните изводи:

1. Очакването да се открият фразеологизми с универсален характер и пълна еквивалентност в балкански план до известна степен се потвърди. Значителен дял от разгледаните фразеологични съчетания с компонент *oko* в балкански съпоставителен план могат да бъдат определени като пълни или частични еквиваленти. В тази категория влизат ФЕ с широко разпространение, фигуриращи в Библията, както и ФЕ, възникнали независимо в различни езици и отразяващи общочовешки идеи, ФЕ, свързани с определена символна мотивация, ФЕ, мотивирани от лицеви мимики, ФЕ, създадени на база алогичност и представлящи необичайни и нереални образи и др.
2. При направения анализ най-много пълни структурно-семантични успоредици се забелязват, от една страна, между български и румънски, от друга, между албански и румънски, а между български и албански има допирни точки на диалектно равнище и на ниво езикова репрезентация на универсални и общочовешки идеи от битов и религиозен характер.
3. В по-общ план, за СФЕ с компонент *oko* можем да направим извода, че най-многобройни са частичните еквиваленти в трите балкански езика, следвани от пълните еквиваленти. Фразеологичните аналози и безеквивалентните фразеологизми представляват по-малък, но заслужаващ внимание дял.
4. Анализираният материал до известна степен опровергава твърдението на К. Сандфелд за изключително високата степен на еднаквост във фразеологичния фонд на балканските езици, в която различията могат да бъдат третираны по-скоро за изключения. Наистина, общата соматична фразеология предполага еднаквост, но различията между езиците не са незначителен брой, който може да бъде пренебрегнат. Полисемантичните и полово маркираните ФЕ са най-ярко свидетелство за това твърдение, като от особена важност са единиците с повторно

преосмисляне във всеки отделен език, които нямат еквиваленти в другите балкански езици. Единици с идентична или почти идентична структура и еднаква вътрешна форма, но със съществени семантични разлики, наречени лъжливите приятели на изследователя, могат да отведат мисълта към грешни заключения, а правилното им разкодиране разкрива различното светоусещане на балканския човек. В този смисъл, очакването зад един и същи образ винаги да стоят идентични послания не се оправда, имайки предвид анализирани единици с идентичен компонентен състав и строеж, при които се откриха съществени семантични разлики (Петрова 2014: 153).

5. В СФЕ с компонент око постоянно се конкурират универсално и индивидуално, доколкото универсалната човешка телесност се пречупва от културните норми, стереотипи и представи. В този смисъл очакването да се открият характерни само за един или за два балкански езика единици се оправда.
6. От концептуална гледна точка, най-честотните метафори и метонимии, които действат като своеобразен ключ към семантиката на фразеологизми с компонент *око*, са: *ДА РАЗБЕРЕШ, ЗНАЧИ ДА ВИДИШ, ДА ЗНАЕШ, ЗНАЧИ ДА ВИДИШ, ЧАСТ ОТ ТЯЛОТО ВМЕСТО ЧОВЕК, ОЧИТЕ ВМЕСТО ХАРАКТЕРА, ОКО ВМЕСТО ЧОВЕК, НЕОДУШЕВЕНИТЕ ПРЕДМЕТИ СА ХОРА, ИЗМАМАТА Е НАРУШАВАНЕ НА ЗРЕНИЕТО, ДОБРОТО Е ОРИЕНТИРАНО НАГОРЕ, ЛОШОТО Е ОРИЕНТИРАНО НАДОЛУ, ПСИХОЛОГИЧНАТА ВРЕДА Е ФИЗИЧЕСКО НАРАНЯВАНЕ, ОЧИТЕ СА ЦЕННИ ОБЕКТИ, БРОЙ ИЛИ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ НА ОЧИТЕ ВМЕСТО ВНИМАНИЕ* и др.

Изследването върху соматизма *око* във фразеологията на балканските езици може да бъде успешно разширено в няколко насоки:

1. Изследване на всички анализирани ФЕ с компонент око с оглед на тяхната употреба в медийния дискурс.
2. Разширяване на анализирания материал и включване на фразеологизми, съдържащи в състава си названия за човешкото лице и за части от него, които имат пряка връзка с очите – вежди, мигли, слепоочия, и които не са толкова честотни на фона на другите соматизми.

3. Разширяване на анализа с включване на други соматизми (ръце, крака, сърце, глава и т.н.), което ще позволи корпусно изследване на балканската соматична фразеология.

Библиография към автореферата

Изследвания

Алефиренко 2008: Алефиренко, Н. Ф. *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*. Москва: Элпис, 2008.

Асенова 2002: Асенова, П. *Балканско езиковедие: Основни проблеми на Балканския езиков съюз*. Велико Търново: Фабер, 2002.

Асенова, Дукова 2006: Asenova P., U. Dukova. „*Ipse ego*“. *Moyens linguistiques de son A Abalkanique II*. // *Linguistique Balkanique*, 2006, XLV, № 2, 203–209.

Беженару 2019: Беженару, К. А. Концептуализацията на интелигентността и глупостта в българската и румънската фразеология. // *Български език*, 2019, 66, № 2, 73–80.

Бейлери 1994: *Съпоставително изследване на фразеологичните единици в албански и български език (на фона на други балкански езици)*. Tiranë, 1994. Автореф. дис.

Благоева, Сосновски, Колковска 2018: Благоева, Д., В. Сосновски, С. Колковска. Фразеологични иновации в българския и полския език. // *Балканистичен форум*, 2018, 27, № 3, 9–20.

Вакк 1964: Вакк, Ф. О. *О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке*. Таллин, 1964. Автореф. дис.
<http://193.40.192.80/arhiiv/ru/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/119725>
[Прегледан 05.11.2023].

Влахов, Флорин 1980: Влахов, С., С. Флорин. *Непереводимое в Переводe*. Москва: Международные отношения, 1980.

Вътов 2002: Вътов, В. *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново: Слово, 2002.

Герасимова 2009: Герасимова, Д. А. К вопросу о языковых средствах глазного поведения в коммуникации. // *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия Филология*, 2009, № 3, 99–110. <https://cyberleninka.ru/article/n/k->

voprosu-o-yazykovyh-sredstvah-glaznogo-povedeniya-v-kommunikatsii/viewer [Прегледан 24.03.2023].

Икономов 1968: Икономов, Н. *Балканска народна мъдрост (успоредици на български, сръбски, турски, румънски, гръцки и албански пословици и поговорки)*. София: БАН, 1968.

Илиева 2013: Илиева Д. За същността на концепта. – В: *70 години българска академична лексикография. Доклади от VI национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология*. Под ред. на Л. Крумова-Цветкова, Д. Благоева, С.

Колковска. София: Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН, 2013, 527–535.

Калдиева-Захаријева 1993–1994: Калдиева-Захаријева, Ст. Някои семантични паралели в областта на българската и румънската фразеология. // *Български език*, 1993–1994, № 5–6, 441–446.

Калдиева-Захаријева 2005: Калдиева-Захаријева, Ст. *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005.

Калдиева-Захаријева 2013: Калдиева-Захаријева, Ст. *Българска фразеология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.

Ковшова 1999: Ковшова, М. Л. Как с писаной торбой носиться: когнитивно-культурологическое исследования идиом. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Под ред. на В. Н. Телия. Москва: „Языки русской культуры“, 1999, 164–173.

Козеренко 2011: Козеренко, А. Д. Жестовые идиомы и жесты: типы соответствий. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Под ред. на В. Н. Телия. Москва: „Языки русской культуры“, 1999, 374–382.

Козеренко, Крейдлин 1999: Козеренко, А., Г. Крейдлин. Русские жесты и русские фразеологизмы. – В: *Фразеология в контексте культуры*. Под ред. на В. Н. Телия. Москва: „Языки русской культуры“, 1999, 269–277.

Красных 2002: Красных, В. В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*. Москва: Гнозис, 2002.

Крейдлин 2002: Крейдлин, Г. *Невербальная семиотика*. Москва: Новое литературное обозрение, 2002.

Кузьмин 2003: Кузьмин, И. В. Фразеологизмы с соматонимами как „культуроспецифичные“ показатели (на материале русской и польской фразеосистем). – В: *Исследование славянских языков и литератур в высшей школе: достижения и перспективы*. Под ред. на В. П. Гудков, А. Г. Машкова, С. С. Скорвид. Москва, 2003, 113–115. https://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/21_10_2003.pdf [Прегледан 22.07.2023].

Кючукова-Петринска 2022: Кючукова-Петринска, Б. *Концептуализация на страха в испанската и българската идиоматика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2022.

Лакофф, Джонсон 2004: Лакофф, Дж., М. Джонсон. *Метафоры, которыми мы живем*. Москва: Издательство „УРСС“, 2004.

Маковский 1996: Маковский, М. М. *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996.

Младенова 1982: Младенова, О. *Структурно-семантични и фразеологични успоредици между българския и румънския език (Към проблема за езиковата интерференция)*. София, 1982 (Дис).

Молхова 2013: Молхова, Г. *Соматични фразеологизми в българския и английския език*. Стара Загора: Кота, 2013.

Ничева 1987: Ничева, К. *Българска фразеология*. София: „Наука и изкуство“, 1987.

Пенчева 2001: Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.

Петрова 2003: Петрова, А. *Езиковата метафора и балканската картина на света*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003.

Петрова 2007: Петрова, А. *Концептите в полето ‘радост’ – сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.

Петрова 2014: Петрова, А. *Фразеология на балканските езици. Проблеми и перспективи на съпоставителното изследване*. Пловдив: Астарта, 2014.

Петрова 2016а: Петрова, А. Фразеологията и семиотичната концептуализация на човешкото тяло. – В: *Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова*. Под ред. на М. Стаменов и др. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016, 173–184.

Попова 2017: Попова, В. Метаморфозите на думите в масмедииите. – В: *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“*, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев. Състав. Св. Коева, П. Бъркалова. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2017, 259–274.

Славейков 1982: Славейков, П. Р. *Съчинения. Български притчи или пословици и характерни думи*. Том VI. Състав. Цветана Македонска. София: БАН, 1982.

Спасова-Михайлова 1980: Спасова-Михайлова, С. Семантика на многозначната фразеологична единица. // *Slavica Slovaca*, 1980, № 1, 44–51.

Стаменов 2017: Стаменов, М. Как да тълкуваме културната специфика на думите: *хам* срещу *гьонсурат*, *тепегьоз* и *перде*. – В: *Нестор Марков и неговият принос в лексикографията и образованието. Доклади от Юбилейната научна сесия по случай 180 години от рождението на Нестор Марков*. Под ред. на Д. Благоева. София: ИК „Стилует“, 2017, 131–138.

Стоянова 2013: Стоянова, Елена. *Очи. Глаза. Гляделки: Фразеологическите единици с компонентом глаз/глаза сквозь призму метафоры*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2013.

Цонев 1984: Цонев, Б. *История на българския език*. Т. 2, София: „Наука и изкуство“, 1984.

Чайко 1974: Чайко Т.Н. Названия частей тела как источник метафоры в апеллятивной и ономастической лексике. // *Вопросы ономастики*, 1974, № 8–9, 98–106.

Шевалие, Геербрант 2000 II: Шевалие, Ж., А. Геербрант. *Речник на символите*. Том 2. М-Я. София: Издателска къща Петриков, 2000.

Bejleri 1994: *Njësi frazeologjike të shqipes krahasuar me bullgarishten (dhe me gjuhë të tjera të ballkanit)*. Tiranë, 1994 (Дис).

Blažić 2020: Blažić, K. *Cognitive motivation of English and Russian expressions containing the words eye(s) and glaz(a): a corpus-based approach*. Zagreb, 2020. (Master's thesis). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:794477> [Viewed 02.08.2023].

Brâncuș 1999: Brâncuș, Grigore. *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*. București: Institutul Român de Tracologie, 1999.

Dobrovol'skij, Piirainen 2022: Dobrovol'skij, D., E. Piirainen. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2022.

Elsie 2001: Elsie, R. *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*. New York: New York University Press, 2001.

Evseev 1997: Evseev, I. *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara: Editura „Amarcord“, 1997.

Georgiev 1968: Georgiev, V. Le problème de l'union linguistique balkanique. – In: *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*. T. VI. *Linguistique*. Sofia, 1968, 7–19.

Goossens 1990: Goossens, L. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. // *Cognitive Linguistics*, 1990, 1: 323–340.

Kövecses 2006: Kövecses, Z. Embodiment, experiential focus, and diachronic change in metaphor. – In: R. W. McConchie et al. (ed.). *Selected Proceedings of the 2005 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX)*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 1–7.

Kövecses 2010: Kövecses, Z. *Metaphor – A practical introduction*. New York: Oxford University Press, 2010.

Kövecses 2017: Kövecses, Z. *The interplay between metaphor and culture*. https://www.researchgate.net/publication/321314977_The_interplay_between_metaphor_and_culture [Viewed 12.08.2023].

Omazić 2005: Omazić, M. Introduction: Why, What and How in Phraseology. // *Jezikoslovje*, 2005, 6.1, 1–5. <https://hrcak.srce.hr/file/48917> [Viewed 17.10.2023].

Papahagi 1908: Papahagi, P. *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*. Leipzig: J. Barth, 1908.

Pattillo 2022: Pattillo, K. General Patterns in Semantic Expressions of the ‘Eye’. – In: M. Baş, I. Kraska-Szlenk (ed.). *Embodiment in Cross-Linguistic Studies. The ‘Eye’*. Brill's Studies in Language, Cognition and Culture, 2022, 31, 11–25.

Petkova 2018: Petkova, T. V. The Virtual, the Human Senses and One „Imperfect Concurrency“.
// *Open Journal for Studies in Philosophy*, 2018, 2(1), 9–18.
<https://centerprode.com/ojsp/ojsp0201/coas.ojsp.0201.02009p.pdf> [Viewed 22.09.2023].

Sandfeld 1930: Sandfeld, K. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Klincksieck, 1930. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k23877w> [Viewed 22.05.2023].

Използвани речници

БЕР VII 2010: *Български Етимологичен Речник*. Том VII: Слово-Терясвам. София: АИ „Марин Дринов“, 2010.

КГБФР: Ангелиева, Ф. Т., С. Петрова. *Кратък гръцко-български фразеологичен речник*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

НФРБЕ: Анкова-Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

РАФС: Лубенски 2013: Лубенски, С. *Русско-английский фразеологический словарь*. Yale University Press, 2013.

РБЕ: Авторски колектив на БАН. 1977–1995. *Речник на българския език*. Т. 1–8. София: Академично издателство „Марин Дринов“. Електронно издание. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [Прегледан 22.08.2023].

РБФР: Калдиева-Захаријева, С. *Румънско-български фразеологичен речник*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 1997.

ФРБЕ I: Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Том I. София: Издателство на Българска Академия на науките, 1974.

ФРБЕ II: К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Том II. София: Издателство на Българска Академия на науките, 1975.

DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*. [Online]. <https://dexonline.ro/> [Viewed 21.11.2023].

FFGS: Thomai 2010: Thomai, J. *Fjalor Frazologjik i Gjuhës Shqipe*. Tiranë: Botime „EDFA“, 2010.

FGSSS: Androkli Kostallari (kryered.). *Fjalor i gjuhës shqipe së sotme*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. [Online]. <http://www.fjalori.shkenca.org/> [Viewed 12.04.2023].

Frazite.com: *Фрази, съкращения и прякори*. Български онлайн справочник. Електронно издание. <https://frazite.com> [Прегледан 10.10.2023].

ΛΛΠΓ: Κατος, Γ. Β. *Λεξικό της Λαϊκής και της Περιθωριακής μας Γλώσσας*. [Online]. https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XIdxANoW8lwJ:georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/index.php%3Foption%3Dcom_chronoforms5%26chronoform%3DShowLima%26limaID%3D8424&hl=en&gl=bg [Viewed 21.02.2023].

ΛΝΕΓ: Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθίνα: Κεντρο Λεξικολογίας επε, 2002.

Приносни моменти в дисертацията

1. Изследването е сред малкото съпоставителни изследвания, което засяга един дял от соматичната фразеология в балкански план.
2. Антропоцентрично ориентираният анализ, подкрепен от когнитивни и лингвокултурологични постановки, се вписва в най-новите тенденции за изследване на фразеологията.
3. Дисертацията би могла да е полезна както за съпоставителни изследвания по балканска фразеология в по-широк план, така и за изследвания на фразеологизми с друг общ соматичен елемент в балканските езици.
4. Употребата на популярни фразеологични съчетания в съвременния медиен дискурс, разгледана в социолингвистичен и прагматичен план, би могла да бъде полезна за изследователи, занимаващи се с фразеологични трансформации, употребени в контекст.
5. Изследването би било полезно и за преводачи, доколкото се спира върху привидната фразеологична еквивалентност в един фразеологичен пласт, чиято основна характеристика е универсалност.
6. В работата е събран корпус от устойчиви съчетания с компонент *ОКО* в балканските езици, който очертава балкански специфики в соматичната фразеология.

Публикации по темата на дисертацията

1. 2016 – Гетова, М. Фразеологични единици с компонент числително име в българския и румънския език в общобалканска перспектива. // *Филологически форум*, 2016, бр. (2) 4, 103–111. Достъпна в електронен вид на адрес: https://philol-forum.uni-sofia.bg/wp-content/uploads/2017/06/10_Margarita-Getova_FF4-.pdf
2. 2018a – Гетова, М. Соматични фразеологични единици с компонент око в балканските езици. – В: *Български и румънски – балкански отпечатък в славянското и романското наследство. Сборник в чест на 65-годишния юбилей на проф. д-р Василка Алексова*. Под ред. на Д. Младенова и др. София: Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, 2018. Достъпна в електронен вид на адрес: http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/image_singpdf/7660d605-0c55-49bd-ab58-3063c6686cee
3. 2018b – Getova, M. Some observations of phraseological units with component "eye" in the Balkan languages. // *Etudes balkaniques*, 2018, 54, № 2, 389–398.